

СИНТАКСИЧНА ОМОНІМІЯ ЯК ПОХІДНА ВІД СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ

У статті розкрито сутність синтаксичної омонімії як похідної від синтаксичного зв'язку. Простежено її об'єктивацію в сукупності позасистемних синтаксичних зв'язків, зокрема таких, як пояснення, переорієнтація, перерозклад, варіативність, розподіл, екстраполяція, сепаратизація та аранжування. Запропоновано окремі способи усунення неоднозначності в розумінні змісту висловлення, тобто процес елімінації.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, позасистемний синтаксичний зв'язок, синтаксична омонімія, елімінація.

В статье раскрыта сущность синтаксической омонимии как производной от синтаксической связи. Прослежена ее объективизация во множестве внесистемных синтаксических связей, в частности таких, как пояснение, переориентация, переразложение, вариативность, распределение, экстраполяция, сепаратизация и аранжирование. Предложено отдельные пути снятия неоднозначности в понимании смысла высказывания, т. е. процесс элиминации.

Ключевые слова: синтаксическая связь, внесистемная синтаксическая связь, синтаксическая омонимия, элиминация.

The offered article deals with the essence of syntactic homonymy as a derivative from syntactic link which is one of the fundamental syntactic categories of contemporary Ukrainian language. At a syntactic homonymy which is directly related to the process of establishing syntactic links, ambiguous interpretation of maintenance of utterance appears. It is well-proven that it is legitimate to consider a syntactic homonymy only that, which is predefined not by verbal homonyms, but syntactic means. And in this case there are objective possibilities variously syntactic to link its components in a certain speech chain and, consequently, the different variants of syntactic links predetermine a different meaning of a sequence of words within, of course, only normative constructive formations.

Objectication of syntactic homonymy is traced in the list of out-of-system syntactic links (those which do not correspond with one of parameters of system links), in particular such, as explanation, reorientation, decompozition, variability, distribution, extrapolation, separatization and arrangement.

Certain ways of disambiguating are offered in understanding of maintenance of
© **Попова І. С., 2015**

utterance, that is process of elimination.

Key words: syntactic categories, syntactic homonymy, utterance, syntactic link, objectication, elimination.

Однією з фундаментальних категорій лінгвістики є синтаксичний зв'язок, який можна кваліфікувати, на нашу думку, як «семантико-граматичне відношення між компонентами деякого мовленнєвого ланцюга, що дає змогу лінгвістично осмислити його як повідомлення чи якийсь його фрагмент і кваліфікувати цей ланцюг як певну синтаксичну одиницю» [10, с. 19].

Поза всяким сумнівом синтаксичний зв'язок постає багатоаспектною категорією зі своїми теоретичним і практичним складниками. Серед теоретичних розроблень особливе місце посідають питання, пов'язані з витлумаченням сутності синтаксичного зв'язку як категорії, на основі якої формуються найрізноманітніші мовленнєві побудови, набувають комунікативної значущості об'єктивовані їхні фрагменти як певні синтаксичні одиниці. Усебічний аналіз синтаксичних зв'язків, їхнє вивчення, що орієнтовані передусім на ефективну комунікацію, є практичним складником цієї граматичної категорії. Нерідко ефективну комунікацію ускладнюють певні чинники, одним з яких є коло проблем, пов'язаних з неоднозначним витлумаченням змісту висловлення. Ця неоднозначність постає переважно за синтаксичної омонімії, яка безпосередньо пов'язана із процесом встановлення синтаксичних зв'язків.

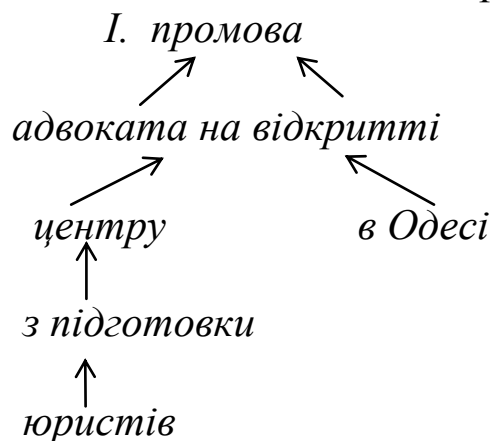
Мета пропонованої статті – схарактеризувати синтаксичну омонімію як похідну від синтаксичного зв'язку, зокрема, розкрити сутність, простежити, у системі яких зв'язків вона об'єктивується, а також торкнутися питання її елімінації.

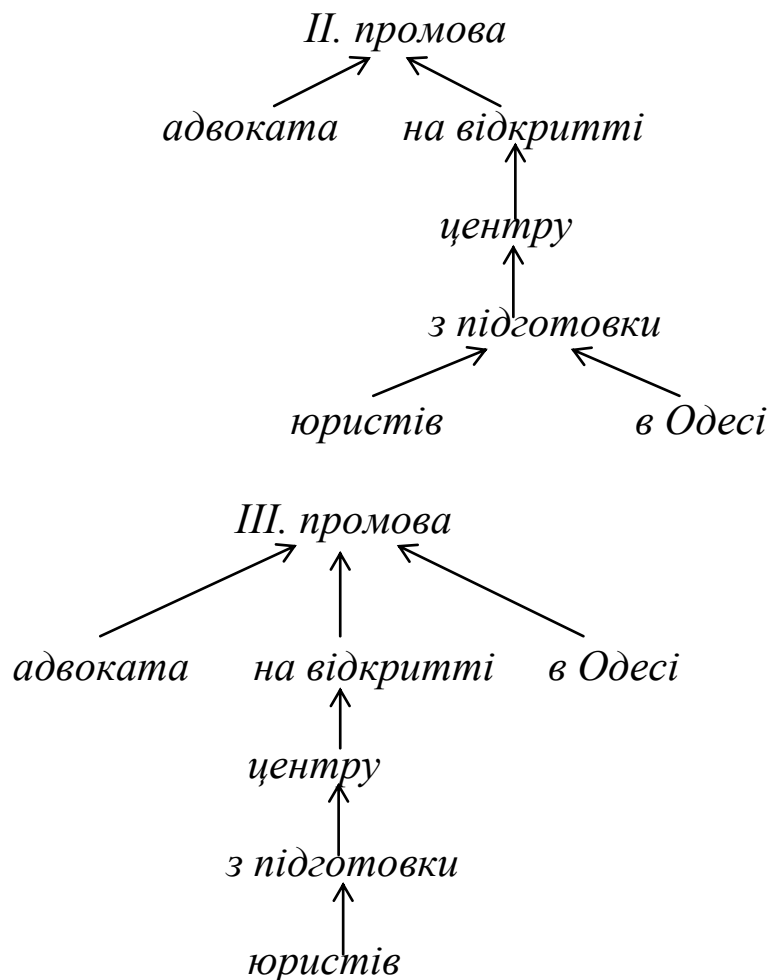
Загалом омонімію тлумачать як збіг в однаковій формі кількох не пов'язаних між собою значень [11, с. 425]. Переважно явище омонімії пов'язують з лексичним рівнем структури мови, а саме із семантичною кваліфікацією слів (напр.: *Вони зупинилися біля лавки; лавка – малий ослін і лавка – крамниця*), а також

з морфологічним, де виділяють міжчастиномовні (омоформи) та омограми. Оскільки омоніми виникають не лише внаслідок внутрішніх закономірностей розвитку певної мови, але і її контактів з іншими, то маємо міжмовні омоніми. Усі ці вияви мовної омонімії ставали об'єктом наукових досліджень мовознавців [4, 5, 6, 12 та ін.].

Утім, це лінгвістичне явище зумовлене не лише внутрішньомовними, семантичними, фонетичними та словотвірними чинниками, особливостями міжмовних контактів, але є не менш поширеним і актуальним на тому мовному ярусі, який безпосередньо забезпечує процес комунікації, тобто на синтаксичному. Чи не найпершим це свого часу відзначив О. Гвоздєв [1].

На синтаксичному рівні неоднозначність постає в процесі встановлення синтаксичних зв'язків, що формують правильну, нормативну синтаксичну структуру словосполучення, речення чи якоїсь іншої синтаксичної конструкції (*переклад Гончара; Він підійшов до шафи з посудом*). Отже, сутність синтаксичної омонімії, услід за Л. Йорданською, можна визначити як здатність приписати фразі більше однієї правильної синтаксичної структури [2, с. 9]. Ця структура має бути правильною не лише формально, але й відповідати тій чи тій з кількох комунікативних ситуацій, як, наприклад, у словосполученні на зразок *промова адвоката на відкритті центру з підготовки юристів в Одесі*. Цьому словосполученню можна приписати з урахуванням об'єктивної змоги по-різному синтаксично зв'язати його компоненти низку правильних синтаксичних структур і, зокрема, такі:

У статті використано такі умовні позначення: «←» – підрядний зв'язок (від залежного компонента до головного); «↔» – сурядний зв'язок; «—» – предикативний зв'язок.

У тлумаченні розглядуваного лінгвістичного явища не можна обминути ще однієї дуже важливої деталі – це орієнтація на суто синтаксичні параметри, на що вказував, зокрема, М. Колесников. На його думку, лише таку омонімію потрібно вважати омонімією синтаксичною, за якої неоднозначність структури зумовлена синтаксичними засобами за відсутності словесних омонімів [3, с. 18]. Безперечно, що таке зауваження певною мірою звужує поняття синтаксичної омонімії як явища, але натомість робить його визначенішим і конкретнішим. Як показали наші спостереження, на користь цієї думки спрацьовує й те, що змістова неоднозначність мовленнєвого ланцюга досить часто постає в тій самій, до того ж правильній, синтаксичній

структурі, тобто незалежно від розподілу в ній власне синтаксичних зв'язків. Наприклад, у реченні на зразок *Це було запрошення наших колег* словоформа *колег* однозначно підпорядкована слову *запрошення*, але суб'єктно-об'єктні відношення в ньому чітко не увиразнені, а отже, не зрозуміло, колеги запрошують, чи колег запрошують. Утім, спричинює різночитання не синтаксичний чинник, зокрема зв'язки слів, а лексичне значення слова *запрошення*, замінивши яке, у такій самій синтаксичній конструкції матимемо зрозумілий зміст: *Це був голос відомої актриси*.

Отже, синтаксична омонімія є похідною від синтаксичного зв'язку, коли в певному мовленнєвому ланцюзі є об'єктивні можливості по-різному синтаксично зв'язати його компоненти й у цьому разі різні варіанти синтаксичних зв'язків зумовлюють і різний зміст тієї чи тієї послідовності слів у межах, безперечно, лише нормативних конструктивних утворень.

Об'єктивується синтаксична омонімія зазвичай у системі нестандартних, позасистемних, синтаксичних зв'язків, які ми комплексно вже описали [9].

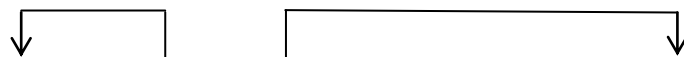
Позасистемні синтаксичні зв'язки – це такі відношення між компонентами мовленнєвого ланцюга, за яких не виявлена хоч би одна з п'яти диференційних ознак системного синтаксичного зв'язку, до яких ми уналежнюємо такі: 1) детермінованість характеру та напрямку синтаксичної залежності; 2) бінарність синтаксичної фігури, утвореної на основі одного синтаксичного зв'язку; 3) ідентичність компонентів синтаксичної фігури як синтаксичних одиниць; 4) детермінованість ареалу реалізації межами однієї комунікативної одиниці як детермінованість конструктивна; 5) функційне маркування компонентів синтаксичної фігури, їхня функційна однозначність як членів речення чи складників іншої конструкції [10, с. 20].

Синтаксична омонімія супроводжує такі синтаксичні відношення, як пояснення, переорієнтацію, перерозклад, варіативність, розподіл, екстраполяцію, сепаратизацію та аранжування, що належать до різних типів позасистемного

синтаксичного зв'язку відповідно до названих диференційних ознак.

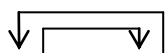
На нашу думку, саме за цих типів синтаксичного зв'язку постає неоднозначне тлумачення змісту висловлення. Проаналізуємо кожну з таких ситуацій окремо.

Пояснення та переорієнтація належать до несистемних синтаксичних відношень, за яких не реалізована така диференційна ознака системного синтаксичного зв'язку, як детермінованість характеру синтаксичної залежності, а отже, між компонентами деякої конструкції не можна встановити ні предикативних, ні сурядних, ні підрядних відношень. До речі, якщо останні й наявні, то в межах цієї конструкції немає змоги визначити, який компонент якому підпорядковується. Пояснення – це такий тип синтаксичного зв'язку, за якого певний компонент мовленнєвого ланцюга, будучи повторним домінантом іншого його компонента, вступає в семантико-граматичні відношення як з пояснювальним компонентом, так і з тим, з яким цей пояснюваний компонент так само вступає в певні семантико-граматичні відношення. Отже, у разі пояснення маємо подвійну синтаксичну орієнтацію як на пояснюване слово, так і на синтаксичну домінанту останнього, що й спричиняє різний зміст. Схематично це можна позначити так:

Біля крамниці на проспекті Будівельників прорвало трубу.

За переорієнтації напрямок залежності одного компонента синтагми від іншого визначає контекст і комунікативне завдання висловлення. Зазвичай таку синтагму утворюють прислівник та інфінітив. Наприклад:

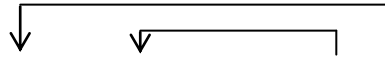

Добре співати.

Чи не найбільший вияв синтаксична омонімія має за тих позасистемних синтаксичних зв'язків, які виокремлюємо за другим параметром (бінарність синтаксичної фігури, утвореної на основі одного синтаксичного зв'язку), коли відбувається вихід

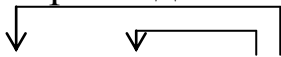
за межі бінарних відношень. Сюди належать перерозклад, варіативність, розподіл та екстраполяція.

Перерозклад – це такий тип позасистемного синтаксичного зв'язку, за якого деякий компонент мовленнєвого ланцюга формально може бути підпорядкований різним словам цього ланцюга, утім, загальний зміст відповідної конструкції не змінюється. Наприклад:

Йому принесли книжки з бібліотеки.

Варіативність як тип позасистемного синтаксичного зв'язку протистоїть перерозкладу, бо хоч і маємо ту саму ситуацію, але вже таку, що змінює зміст повідомлення, а отже, синтаксична омонімія постає з іншими її наслідками. Ілюструє таку ситуацію реальний приклад:

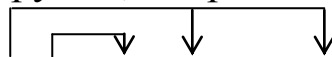
Книга рекордів Гіннеса.

У цьому та схожих випадках, на нашу думку, постає логічне й природне запитання, про що йдеться: про книгу рекордів, яку написав і видав хтось, кого називають Гіннесом, чи про книгу рекордів, які він встановив. Розподіл кваліфікуємо як здатність деякого компонента співвідноситися чи то з одним компонентом конструкції, чи то з усією конструкцією загалом:

Він наказав мені мовчати.

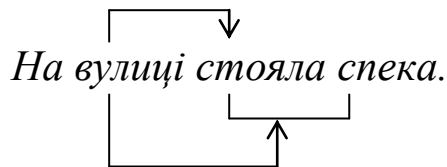
Екстраполяція постає в разі детермінації однорідних членів речення й виявляє залежність деякого компонента як від одного компонента конструкції із сурядним зв'язком, так і від усіх компонентів такої конструкції, напр.:

На столі стояли свіжі троянди і хризантеми.

Особливий тип позасистемного синтаксичного зв'язку являє собою сепаратизація як наслідок відхилення від третього параметру системності – ідентичність компонентів конструкції як синтаксичних одиниць, коли в синтаксичні відношення вступають різні за своїм характером синтаксичні одиниці. Це, зокрема, детермінанти й предикативна основа речення. Серед

перших є такі, що не можуть утворювати словосполучень лише з одним компонентом предикативної основи. Отже, сепаратизація вказує на жорсткий синтаксичний зв'язок деякого другорядного члена речення з його предикативною основою загалом, наприклад:

І нарешті аранжування як окремих тип позасистемного синтаксичного зв'язку виділяємо з огляду на зв'язки функційно не детермінованих компонентів мовленнєвого ланцюга. Нерідко постають ситуації, за яких, не задекларувавши так чи інакше синтаксичні відношення між компонентами мовленнєвого ланцюга, неможливо чітко окреслити функційні параметри цих компонентів, а отже, однозначно інтерпретувати висловлення (пор.: *Буття визначає свідомість* чи *Він любить дуже цікаві фільми*). За аранжування функцію компонентів висловлення визначає послідовність їхнього розташування, тобто порядок слів. Наприклад:

Отже, різні вияви синтаксичної омонімії пов'язані з різними типами позасистемного синтаксичного зв'язку. Відзначимо, що теорія синтаксичної омонімії як особливого лінгвістичного явища охоплює й питання, пов'язані з усуненням неоднозначності в розумінні змісту висловлення, тобто процес елімінації. Ця проблема може бути предметом дослідження в окремій статті. Що ж стосується розглянутих синтаксичних побудов, то в цьому аспекті можна зробити такі узагальнення. Безперечно, що відмінність між змістом наведених і таких самих конструкцій з різними варіантами їхньої синтаксичної структури неоднакова. За перерозкладу та сепаратизації загальний зміст висловлення залишається незмінним незалежно від обраного варіанта. Не дуже істотні семантичні зрушення різні синтаксичні структури зумовлюють у випадку пояснення й розподілу. Синтаксична

омонімія автоматично елімінується за переорієнтації, коли відповідна синтагма потрапляє в певний контекст (пор.: *Він уміє добре співати і Йому тут добре співати*). Аранжування порядком слів репрезентує функційні параметри компонентів мовленнєвого ланцюга (пор.: *Дощ змінює снігопад і Снігопад змінює дощ*). Радикально зі змістово не поєднуваними комунікативними ситуаціями пов'язані лише варіативність та екстраполяція, і тут потрібні пошуки особливих способів елімінації синтаксичної омонімії.

Бібліографічні посилання

1. **Гвоздев А. Н.** Об одной проблеме стилистики / А. Н. Гвоздев // Очерки по стилистике русского языка. – М. : Просвещение, 1965. – С. 380–395.
2. **Иорданская Л. Н.** Синтаксическая омонимия в русском языке (с точки зрения автоматического анализа и синтеза) / Л. Н. Иорданская // Научно-техническая информация. – 1967. – № 5. – С. 9–17.
3. **Колесников Н. П.** Порядок слов в русском языке и синтаксическая омонимия / Н. П. Колесников. – Ростов н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1984. – 45 с.
4. **Кононенко В. И.** Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В. И. Кононенко. – К. : Вища шк., 1976. – 209 с.
5. **Лисиченко Л. А.** Лексикологія сучасної української мови / Л. А. Лисиченко. – Х. : Вид-во Харківського ун-ту, 1977. – 114 с.
6. **Мамрак А. В.** Проблеми словотвірної омонімії / А. В. Мамрак // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 35–39.
7. **Мукан Г. М.** Багатозначність і омонімія / Г. М. Мукан // Укр. мова і літ. в школі. – 1970. – № 8. – С. 30–36.
8. **Попова І. С.** Омонімія мовних елементів в аспекті культури спілкування / І. С. Попова // Український смисл. – 2008. – С. 93–96.
9. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) :

- [монографія] / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
10. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії синтаксису української мови у формально-граматичному та метамовному аспектах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / І. С. Попова. – Чернівці, 2012. – 40 с.
 11. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
 12. **Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія** / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 440 с.